

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 72 Ağustos 2020 & Volume: 13 Issue: 72 August 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YAPILARINA GÖRE CÜMLELER SENTENCES ON BASIS OF STRUCTURES IN TURKEY TURKISH

Şahap BULAK*

Öz

Türkçe sözdiziminin hatta Türkçe dilbilgisinin en tartışmalı konularından biri şüphesiz “yapılarına göre cümle” konusudur. Bugüne kadar çok tartışılmasına rağmen “yapılarına göre cümle” konusunda bir kabul birliği sağlanamamış, tartışıldıkça bu konudaki fikir ayrılığı artmış, zamanla içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Gramer kitapları, sözdizimi kitapları ve ilgili yayınlarda yer alan yapılarına göre cümle tasniflerine bakıldığında bu tasniflerde farklı kıstasların esas alınmasından kaynaklanan birtakım farklılıklar göze çarpar. Bu farklı fikirler irdelendiğinde cümlenin tanımlanması, yapısına göre tasnif edilip edilemeyeceği, sınırlandırılması, temelini oluşturan yapı ve yargı kavramlarının ele alınış biçimleri, tasniflerde kullanılan terimlerin sorunlu olması, tasniflerin Türkiye Türkçesinde kullanılan bütün cümle türlerini kapsamaması gibi sorunların itilafa sebep olduğu görülür.

Bu çalışmada öncelikle yapılarına göre cümle konusunda dil araştırmacıları arasında itilafa sebep olan sorunlar özetlenerek bunların nasıl çözülmesi gerektiği hususunda birtakım fikirler beyan edildikten sonra cümleler yapılarına göre basit cümleler, birleşik cümleler ve eksiltili cümleler olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Basit cümleler, düz basit cümleler ve girişik basit cümleler olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenip örneklendirilmiştir. Birleşik cümleler ise öncelikle sözde birleşik, gerçek birleşik ve karmaşık birleşik cümleler olarak üç gruba ayrılmış, daha sonra sözde birleşik cümleler, şartlı birleşik cümleler ve iç içe birleşik cümleler; gerçek birleşik cümleler ise, sıralı birleşik cümleler ve bağlı birleşik cümleler olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenip örneklendirilmiştir. Daha sonra eksiltili cümleler, basit yapıya eksiltili cümleler ve birleşik yapıya eksiltili cümleler olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenip örneklendirilmiştir. Böylece Türkçe sözdiziminde bir sorun haline gelen yapılarına göre cümle konusunda bir kabul birliği sağlanmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Türkiye Türkçesi, Söz Dizimi, Cümle, Yapılarına Göre Cümleler.

Abstract

One of the most controversial topics of Turkish syntax and even Turkish grammar is undoubtedly the “sentence on basis of structures”. Although there has been much debate until today, there has been no consensus about “sentence on basis of structures”, the difference of opinion on this topic has increased as it has been discussed, and thus it has become highly complicated over time. Considering the classifications of sentence on basis of structures included in grammar books, syntax books, and related publications, some differences stand out in these classifications arising from taking different criteria as basis. When these different ideas are taken into consideration, it is possible to observe some controversial issues such as the definition of sentence, whether it is possible to classify or restrict sentence on basis of structures, how structures and judgments that underpin sentence are handled, the problematic state of the terms used in classifications, and the fact that classifications do not include all types of sentence used in Turkey Turkish.

In this study, first of all, the problems that cause controversy among the linguists about the issue of sentence on basis of structures were summarized along with several ideas about how they should be solved, and then the sentences were divided into three main groups as simple sentences, compound sentences, and elliptical sentences. Simple sentences, divided into two subgroups as direct simple sentences and complex simple sentences, were analyzed and illustrated. Compound sentences were divided into three groups as so-called compound sentences which were also divided into three subgroups as so-called compound clauses, conditional compound clauses, and interbedded compound clauses; real compound sentences which were also divided into two subgroups as coordinate compound clauses and dependent compound clauses, and complex compound sentences with analysis and illustrations. Then, elliptical sentences were analyzed and illustrated after being divided into two subgroups: simple-structured elliptical clauses and compound-structured elliptical clauses. Thus, the researcher has sought to contribute to achieving a consensus on the topic of sentence on basis of structures that has become a problem in Turkish syntax.

Keywords: Turkish, Turkey Turkish, Syntax, Sentence, Sentence on Basis of Structures.

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-6459-3680, sahapbulak@gmail.com

Giriş

Türkçe sözdiziminin hatta Türkçe dilbilgisinin en tartışmalı konularından biri şüphesiz “yapılarına göre cümle” konusudur. Bugüne kadar çok tartışılmasına rağmen “yapılarına göre cümle” konusunda bir kabul birliği sağlanamamış, tartışıldıkça bu konudaki fikir ayrılığı artmış, zamanla içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Hal böyle olunca bu konuda yapılan yayınların önemli bir kısmı, fikir birliğini sağlamak yerine bu konudaki görüş ayrılığını derinleştirmekten öteye geçememiştir. Bugüne kadar yapılarına göre cümle konusunda ortaya atılan ve genellikle farklı kıstasların esas alınmasından kaynaklanan farklı fikirler incelendiğinde -tamamı olmasa da- bunların içerisinde yer alan bazı ayrıntıların üzerinde fikir birliği sağlanabilecek nitelikte olduğu fakat bir bütün olarak ele alındığında var olan fikir ayrılığının bir parçası haline geldiği görülür. Bu durum, isabetli görülebilecek fikirleri de gölgede bırakarak büyük bir kargaşa oluşturmuş, bu kargaşanın oluşturduğu sıkıntılar dilbilgisi öğrenimi ve öğretimini zorlaştıracak düzeye ulaşmıştır.

“Yapılarına göre cümle” konusunda bir kabul birliği sağlanabilmesi için her şeyden önce cümlenin “*efradını cami, ağyarını mani*” olacak şekilde tanımlanması gerekir. Gramer ve söz dizimi kitapları ile yapılarına göre cümle konusunda yapılan yayınlar incelendiğinde araştırmacıların cümle tanımlarının benzer olduğu, cümlenin genellikle yargı mefhumunun etrafında aşağı yukarı benzer şekilde tanımlandığı görülür (Karahana, 1994a, 19-21; Delice, 2012, 872-873). Söz konusu benzerlik dikkate alındığında, cümlenin tanımlanması konusunda dilciler arasında tam olmasa da bir fikir birliğinin olduğu söylenebilir. Ancak burada fikir birliği şeklinde görülen “yargı esaslı cümle tanımı” aslında yapısına göre cümle tasniflerinin birbirinden çok farklı olmasının önemli sebeplerinden birini oluşturur.

Bugüne kadar cümle genellikle yargı esaslı tanımlandığı için doğal olarak hep derin yapı – yüzeysel yapı hususu ön plana çıkarılmıştır. Bu husus da yanlış değerlendirilip derin yapı ile yüzeysel yapı arasındaki dönüşüm süreci göz ardı edilince de bir türlü sağlam bir temele oturtulamayan tam yargı - yarım yargı meselesi devreye girmiş, böylece fikir ayrılığına kapı aralanarak yapısına göre cümle tasniflerindeki fikir ayrılığının başat sebebi oluşturulmuştur. Hâlbuki bir dizgenin cümle niteliği kazanabilmesini sağlayan temel unsur yüklemidir. Cümlenin temelini oluşturan yüklem de yargı bildiren kelime ya da kelime gruplarından oluşur. Bu sebeple cümle tanımının yargı esaslı değil, temelini oluşturan yüklem esaslı yapılması gerekir. Yüklem esaslı cümle tanımı da “*Bir kılış, oluş ya da durum bildiren en az bir yüklem ve ona bağlı tamamlayıcılardan oluşan söz dizimi birimi.*” şeklinde olabilir. Bu şekilde yapılacak bir cümle tanımında temelsiz bir iddiadan ibaret olan “yarım yargı” devre dışı bırakılarak “yargı” merkeze alınmış olur. Böyle olunca da, cümlelerin çeşitli özellikleri bakımından doğru bir şekilde tasnif edilmesi kolaylaşır.

Bugüne kadar çeşitli mecralarda yapılan cümle tasniflerine bakıldığında cümlelerin yapılarına, yüklemelerinin türüne, yüklemelerinin yerine ve anlamlarına göre olmak üzere dört farklı açıdan ele alınarak incelendiği, yüklemelerinin türüne, yüklemelerinin yerine ve anlamlarına göre cümlelerin benzer şekilde alt gruplara ayrıldığı fakat yapılarına göre cümle konusunda çok farklı yaklaşımların olduğu görülür (Kerimoğlu, 2007, 98-107). Dilcilerin bu konudaki farklı görüşleri, yapılarına göre cümle tasniflerinde farklı kıstasların esas alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu görüşlerin incelenerek yeni ve isabetli bir yapılarına göre cümle tasnifi yapılabilmesi için öncelikle bu konuda öne çıkan bazı hususların irdelenerek bir sonuca bağlanması gerekir. Bu hususlardan biri, cümlenin yapısına göre tasnif edilip edilemeyeceği hususudur. Bazı dilciler, cümlenin yapı bakımından tasnif edilmemesinin daha doğru olacağını savunur (Turan, 1999, 299-311; Karahana, 2000, 16-24). Söz konusu dilcilere göre cümleler yapısına göre basit, birleşik diye tasnif edilmemeli, bunun yerine bağlanma şekillerine göre tasnif edilmelidir. Ancak sözdiziminin cümle dışındaki kelime, kelime grubu gibi birimleri yapısına göre tasnif edilerek incelendiği halde sözdiziminin mükemmel hali olan cümlenin yapısına göre tasnif edilmemesi doğru olmaz. Bu sebeple sözdiziminin diğer birimleri gibi cümleler de yüklemelerinin türüne, yüklemelerinin yerine ve anlamlarına göre olduğu gibi yapılarına göre de tasnif edilmelidir.

Yapılarına göre cümle konusunda irdelenip karara bağlanması gereken hususlardan biri de cümlenin sınırlandırılması hususudur. Cümlelerin yapılarına göre doğru tasnif edilebilmesi için öncelikle cümlenin nasıl sınırlandırılması gerektiği konusunda bir karar verilmesi gerekir. Bu konuda görüş belirten dilcilerin büyük çoğunluğu cümlenin nokta, üç nokta, soru işareti gibi noktalama işaretleriyle sınırlandırılarak tasnif edilmesi gerektiğini savunur ve yapılarına göre cümle tasnifini buna göre yaparlar. Bazı dilciler ise, yapılarına göre cümle tasnifinin gerekliliğine inanmakla beraber cümlenin iki nokta arasına sıkıştırılmayacak kadar geniş anlama sahip olabileceği gerekçesiyle cümleden büyük yapıların da yapılarına göre cümle konusuna dâhil edilerek değerlendirilmesini savunur (Akçataş, 2007b, 13). Bu tür

yapılar, yapılarına göre cümle konusundan ayrı olarak belki kendi aralarında bir değerlendirmeye tabi tutulabilir (Üstünova, 1998, 2). Ancak cümledeki anlamın bazen noktalama işaretlerinin sınırlarını aştığını gerekçe gösterip cümleleri yapısına göre tasnif ederken cümleden büyük yapıların cümle olarak değerlendirilmesi konuyu maksadından uzaklaştırır. Bu sebeple cümlelerin yapı yönünden doğru tasnifi için nokta, üç nokta, soru işareti gibi noktalama işaretlerinin sınırladığı yapıları esas almak gerekir.

Yapılarına göre cümle konusunda karara bağlanması gereken hususlardan bir diğeri bu konuda kullanılan terimlerin türetilme, adlandırma ve işlem kapsam bakımından sorunlu olmasıdır. Aslında sadece bu konuda değil, Türkçe dilbilgisinde kullanılan terimlerin önemli bir kısmında türetilme, adlandırma veya işlem kapsam gibi birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bütün bilim, sanat ve spor dallarının ifade etme, aktarma ve sürekliliklerini sağlama aracı olan Türkçe dilbilgisinin en büyük terim sorunu, bilinçsizlik, kararsızlık ve keyfiliklerden dolayı bir kavram için birden çok terim adı kullanımından kaynaklanan terim kalabalığı sorunudur. Terim kargaşası şeklinde de tanımlanabilecek olan bu sorun, yapılarına göre cümle konusunda da görülür. Bu sorun, diğer sorunlara nazaran Türkçe dilbilgisi çalışmalarına daha çok zarar vermekte, istenilen nitelikte bir Türkçe öğretimi yapılamamasının önündeki en büyük engellerden biri olarak varlığını devam ettirmektedir (Bulak, 2017, 1-11). Yapısına göre cümle konusunda kullanılan terimlerde görülen kargaşa bazen terim adlarından; çoğu zaman ise, aynı terim adına farklı anlamlar yüklemekten kaynaklanır. Örneğin aynı tür cümle için "*basit cümle, yalın cümle, yalınç cümle, salt basit cümle*" terimleri, bir tür için ise, "*girişik cümleler, girişik tümce, karmaşık birleşik cümle, katışık cümle, bileşik cümle, girişik-bileşik cümle, fiilimsilerle bağlanan cümle*" terimleri, bir diğer tür için "*iç içe birleşik cümle, kaynaşık tümce, girişik tümce*" terimleri; başka bir tür için ise, "*ki'li bağlı cümleler, ki'li birleşik cümle, ilgi tümcesi, ilinti zamiri tümcesi*" gibi değişik terimler kullanılmaktadır. Tek terim ile ifade edilmesi gereken aynı cümle türü neredeyse onlarca farklı terimle ifade edilmektedir. Bu konuda görülen başka bir sorun da aynı terimin farklı cümle türlerini ifade etmek için kullanılmasıdır. Örneğin birçok dilci tarafından, içerisinde fiilimsi olan tek yüklemliler için kullanılan "*girişik tümce/cümle*" terimi, Tahir Nejat Gencan, tarafından iç içe birleşik cümleler için kullanılmaktadır (Gencan, 1975, 124). Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bilimsel çalışmalarda anlama ve anlaşılma, ortak dilden, yani ortak terimlerden geçtiğinden dilbilgisinin diğer konularında olduğu gibi ortak kabullerin kişisel tercihlere göre farklı terimlerle anlatılması ya da aynı terimlere farklı anlamlar yüklenmesi, her konuda olduğu gibi yapılarına göre cümle konusunda da zihinleri karıştırıp anlamayı zorlaştırmakta ve aynı zamanda bir kabul birliği sağlanmasını da engellemektedir (Karahana, 2000, 16). Bu sebeple her konuda olduğu gibi yapılarına göre cümle konusunda da hem terim kalabalığının sebep olduğu terim karmaşasının önüne geçmek hem de doğru bir tasnif yaparak bu konuda bir kabul birliği sağlayabilmek için her cümle türü için türetilme, adlandırma ve işlem kapsam bakımından sorunlu olmayan tek bir terim adının kullanılması gerekir.

Yapılarına göre cümle konusunda var olan başka bir sorun da yapılan tasniflerin Türkiye Türkçesinde kullanılan bütün cümleleri kapsamamasıdır. Yapılan tasniflerin çoğu cümleleri basit ve birleşik olarak ikiye ayırmaktan öteye geçememiş, eksilteli cümleler genellikle göz ardı edilmiştir (Akbayır, 2003, 38; Beserek, 1991, 47-53; Cemiloğlu, 2001, 61-83) gibi. Ayrıca birleşik cümleler alt gruplara ayrılırken bazı cümle türleri kapsam dışı kalmakta, birden fazla birleşik cümlelerin bir arada bulunduğu karmaşık birleşik cümle, çoğu dilcinin tasnifinde yer almamaktadır. Bu durum, yapılan tasniflerin Türkiye Türkçesinde yapısına göre cümle türlerini tam olarak kapsamamasına dolayısıyla yapılan tasniflerin eksik ve yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Eskilerin "tanım" için kullandığı "*Efradını cami ağıyarını mani olmalıdır.*" düsturu tasnif için de geçerlidir. Her tasnif gibi yapılarına göre cümle tasniflerinde de yapılan tasnifin başarılı olabilmesi için Türkiye Türkçesinde görülen bütün cümle türlerini kapsamaması gerekir.

Yapılarına göre cümle konusundaki karışıklığın en önemli sebebi kuşkusuz "yapı" ve "yargı" kavramlarıyla ilgili farklı yaklaşımlardır. Bazı dilciler, "yapı" ile, anlamı taşıyan ve anlamla bütünleşen gramatikal çerçeveyi; bazıları ise sesle şekillenen bu anlamın zihindeki ham maddesini kastetmektedir. Söz konusu farklı yaklaşımlar doğal olarak farklı sınıflandırmalara sebep olmaktadır. Cümleyi "yargılı anlatım" şeklinde tanımladığı halde yargısız anlatımları cümle sayarak yargı ile yargısızlık arasında "yan yargı", "yarım yargı" gibi gerçek olmayan şeyler vehmeden dilcilerin vehimleri de sınıflandırmalardaki farklılığa sebep olan diğer etkenlerdir (Karahana, 1994a, 16-17). Duygu ve düşünceler, söz ve yazıya dökülmeden önce insan zihninde şekillenir. Zihinde belirlenip iç dünyada çeşitli kalıplar halinde şekillenen duygu ve düşüncelerin bu aşamadaki durumları derin yapı olarak değerlendirilir. Bu duygu ve düşünceler konuşulan dilin ifade kabiliyetine göre bazen iç dünyadaki kalıplarıyla bazen de farklı şekillerde söz veya yazıya dökülür (Karahana, 1994a, 19-21). Derin yapıda üretilen cümlelerin sayısı ve şekli zihin için belirleyici olsa da dil için belirleyici değildir.

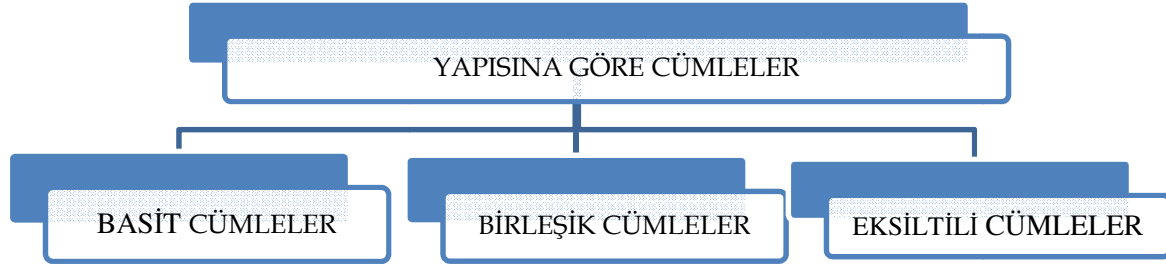
Duygu ve düşünceler her zaman derin yapıdaki şekilleriyle yüzeysel yapıya dönüşmez. Nitekim bir dili diğer dillerden ayıran en belirgin özellik, zihindeki duygu ve düşüncelerin söz ve yazıya dökülmüş biçimidir. Derin yapıda çeşitli kalıplar halinde şekillenen duygu ve düşünceler, dilin ifade kabiliyeti, işlevsellik ve pratikliğin elverdiği ölçüde birtakım dönüşümlerden geçerek yüzeysel yapıya yansır, yani söz ya da yazıya dökülür. İşlevsellik ön plana çıktığında anlam ve anlatım inceliği öncelik kazandığından derin yapıda oluşan aynı duygu ya da düşünce, genellikle farklı şekillerde söz ya da yazıya dökülür. Bu sebeple, yüzeysel yapıya yansıyan biçim olan bir cümle, yapı bakımından değerlendirilirken onun derin yapısı değil, yüzeysel yapısı, yani söz veya yazıya dökülmüş yapısı esas alınmalıdır.

Derin yapı-yüzeysel yapı hususunu doğrudan ya da dolaylı olarak yarım yargı-tam yargı konusuna bağlayan dilciler, bu fikirlerine dayanak olarak Chomsky'nin "Üretici-Dönüşümsel Dil Bilgisi" yaklaşımını göstermektedirler. "Üretici Dilbilgisi Kuramı" ortaya atıldığı 1957 yılından bu yana evrensellik arayışı içinde birçok evreden geçmiştir. Bu evreler, dilbilgisini oluşturan birleşenlerin niteliği, dildeki yapıları üreten kuralların biçimi, yüzeysel yapıları türeten dönüşümlerin içeriği ve evrensel dilbilgisini belirleyen koşul ve ilkelerin niteliği açısından birbirinden ayrılırlar. Kuramın ilk evresini oluşturan "Ölçünlü Kuram"ın en belirgin özelliği dilde derin yapı ile yüzeysel yapı arasında ayırım yapılmasıdır. Bu ayırım, yüzeysel yapıda birbirine benzemeyen ancak birbirleri ile eşanlı olan yapılar arasındaki anlamsal benzerliğin açıklanmasını sağlar. Evrensel dilbilgisinde derin yapı bağlamdan bağımsız olup belirli sayıdaki öbek yapısı kuralları tarafından üretilir. Derin yapı ile yüzeysel yapı, birbirlerine bir dizi "dönüşüm" ile bağlıdır. Dönüşümle, her dil derin yapıda üretilen sınırlı sayıdaki yapıdan kendi bünyesine uygun değişiklikler yaparak çok sayıda yüzeysel yapı üretebilir. Dolayısıyla sözdizimsel birleşen, yalnızca anlamsal yorumlamanın yapıldığı mantıksal düzey ve sesbilimsel yorumlamanın yapıldığı sesbilimsel düzeyden oluşmaktadır. Mantıksal düzey ile sesbilimsel düzey arası dönüşüm evresi vardır (Özsoy, 1997, 9-12). Derin yapıda her ne şekilde teşekkül ederse etsin duygu ve düşüncelerin yüzeysel yapıda yer alma biçimini belirleyen dönüşüm evresidir. Derin yapı-yüzeysel yapı hususunu doğrudan ya da dolaylı olarak yarım yargı-tam yargı konusuna bağlayan dilciler, derin yapı ile yüzeysel yapının ara merhalesi olan ve derin yapıda üretilen bilginin tabiri caizse ete kemiğe bürünerek yüzeysel yapıya yansımaları sağlayan dönüşüm evresini göz ardı etmektedirler. Hâlbuki yapı söz konusu olduğu zaman asıl esas alınması gereken derin yapı değil, derin yapıda üretilen duygu ve düşüncelerin somutlaştığı yüzeysel yapı yani söz ya da yazıya dökülmüş şekilleridir. Her dilin kendisine özgü yapısal özellikleri vardır. Dolayısıyla mantıksal düzey olan derin yapıda üretilen duygu ve düşünceler, dönüşüm evresinde dilin ifade kabiliyeti işlevsellik ve pratiklik ölçüsünde değişime uğrar ve sesbilimsel düzey olan yüzeysel yapıya yani söz ya da yazıya aktarılırlar. Yapı söz konusu olduğunda cümlenin duygu ve düşünce ham boyutu olan derin yapı değil, bu duygu ve düşüncelerin bir şekle büründükleri yüzeysel yapı esas alınmalıdır.

Bu çalışmada öncelikle yukarıda görüldüğü üzere yapılarına göre cümle konusunda dilciler arasında itilafa sebep olan sorunlar özetlenerek bunların nasıl çözülmesi gerektiği hususunda birtakım fikirler beyan edildikten sonra cümleler yapılarına göre basit cümleler, birleşik cümleler ve eksilteli cümleler olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Basit cümleler, düz basit cümleler ve girişik basit cümleler olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenip örneklendirilmiştir. Birleşik cümleler ise öncelikle sözde birleşik, gerçek birleşik ve karmaşık birleşik cümleler olarak üç gruba ayrılmış, daha sonra sözde birleşik cümleler, şartlı birleşik cümleler ve iç içe birleşik cümleler; gerçek birleşik cümleler ise, sıralı birleşik cümleler ve bağlı birleşik cümleler olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenip örneklendirilmiştir. Daha sonra eksilteli cümleler, basit yapı eksilteli cümleler ve birleşik yapı eksilteli cümleler olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenip örneklendirilmiştir. Böylece Türkçe sözdiziminde bir sorun haline gelen yapılarına göre cümle konusunda bir kabul birliği sağlanmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

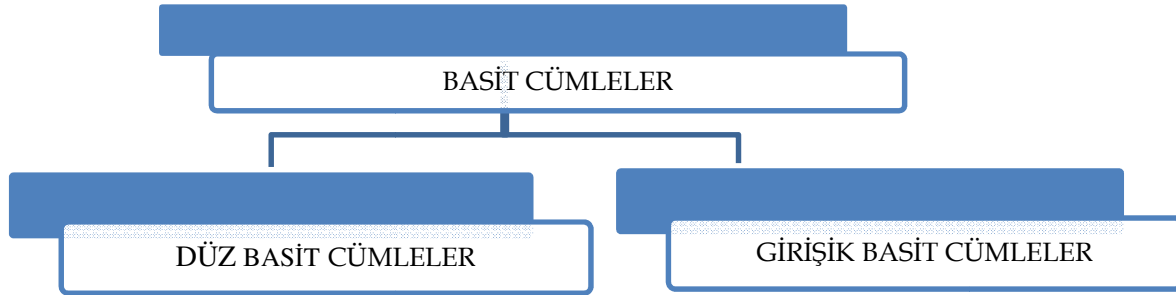
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YAPILARINA GÖRE CÜMLELER

Türkiye Türkçesinde cümleler yapısına göre üç ana gruba ayrılır. Bunlar, tek yüklemi olan *basit cümleler*; birden çok yüklemi olan *birleşik cümleler* ve herhangi bir sebeple düşen ya da düşürülen yüklemi bağlamdan anlaşılan *eksilteli cümleler*dir. Bu cümle türleri, kendi içlerinde ayrıca çeşitli özelliklerine göre birtakım alt gruplara ayrılır. Yapısına göre cümleler kavram haritasında şu şekilde gösterilebilir.

1. Basit Cümleler

Türkiye Türkçesinde basit cümleler, tek yüklemi olan ve içerisinde fiilimsi bulunmayan *düz basit cümleler* ile tek yüklemi olan ve içerisinde fiilimsi ya da fiilimsi grubu bulunan *girişik basit cümleler* olmak üzere iki gruba ayrılır. Basit cümlelerin yüklemi, fiilden veya ek fiil almış isim soylu bir kelime ya da kelime grubundan oluşabilir. Sadece yüklemden oluşabileceği gibi birden çok öğeden de oluşabilen basit cümleler, kavram haritasında şu şekilde gösterilebilir.

1.1. Düz Basit Cümleler

Tek bir yüklemi olan ve içerisinde fiilimsi ya da fiilimsi grupları bulunmayan basit cümlelerdir. Bu tür basit cümlelerde yüklem, çekimli bir fiilden oluşabileceği gibi ek fiil almış isim soylu bir kelime ya da kelime grubundan da oluşabilir. Düz basit cümleler yapı ve anlatım bakımından girişik basit cümlelere hatta diğer bütün cümle türlerine göre daha kısa, sade ve yalın cümlelerdir.

Oturdu. (H-ET/ AHT 279)

Anlıyor musun? (H-ET/ AHT 268)

Saadetini, refahını, emniyetini ona bağlamıştır. (H-ET/ AHT 91)

Bağ bozumuna yakın, Mehmet Ağa'nın aracılığıyla orta yaşlı bir karı kocayı aylıkçı tuttu. (C/YA 65)

Cuma akşamüstü içi teneke kaplı süzgülü tahtasını tulumbayla sergi yeri arasında uygun bir yere kurdular. (C/YA 48)

Doru idişin hamudu yemliğinin üstündeki duvara çakılı kalın bir tahta çivide asılıydı. (C/YA 27)

Yorgunluktan, geceki uykusuzluktan gözleri kapanıyordu. (C/YA 25)

Yandaki bağın kıyıya yakın kulesine yürüdü. (C/YA 39)

Testiyi ve yem torbasını kıyıdaki karaağacın altına koydu. (C/YA 31)

Tek katlı, iki odalı bir bağ damının önünde durdular. (C/YA 42)

Kalıplaşarak kalıcı isim haline gelen fiilimsi kökenli kelimelerin bulunduğu cümleler de doğal olarak düz basit cümlelerdir.

Sağındaki adam çizmesinin burnuyla boş böğrüne üst üste iki tekme attı. (C/YA 13)

Yemeği, özellikle üzümü biraz fazla yemişti. (C/YA 44)

Yemeleri kendilerinden gündeliği altmış paradan fazla vermeyin. (C/YA 47)

1.2. Girişik Basit Cümleler

İçerisinde fiilimsi veya fiilimsi grubu bulunan ve tek bir yüklemi olan basit cümlelerdir. Düz basit cümlelere göre daha uzun ve karmaşık bir yapıya sahip olan girişik basit cümleler, daha zengin bir anlatıma sahiptir.

Fiilimsiler bitmişlik bildirmediğinden içerisinde isim fiil, sıfat fiil, zarf fiil ya da bunların oluşturduğu fiilimsi grupları bulunan cümleler basit cümle olmasına rağmen bu tür cümleler bazı dilciler tarafından birleşik cümle olarak değerlendirilmektedir. İçerisinde fiilimsi veya fiilimsi grupları bulunan cümlelerin birleşik cümle olduğu fikri, ilk olarak Tahsin Banguoğlu tarafından muhtemelen Hint-Avrupa dil ailesine mensup diller özellikle Fransızca örnek alınarak ortaya atılmış ve günümüze kadar tekrar edilegelmiştir (Zülfikar, 1995, 643-648). Ancak bu konuda dilciler arasında bir fikir birliği yoktur. Banguoğlu, Gencan, Ediskun, Dizdaroğlu, Hatipoğlu, Bilgegil, Şimşek, Kükey, Atabay-Özel-Çam, Sağlam, Yörük, Beserek, Güneş gibi dilciler dilin derin yapısını esas alarak içerisinde fiilimsi ya da fiilimsi grupları bulunan cümleleri birleşik cümlelerin bir alt grubu olarak değerlendirirken Ergin, Karahan, Cemiloğlu, Karaörs, Eker, Erkul, Yaman, Mehmedoğlu, Zülfikar, Özmen, Özkan-Toker-Aşçı gibi dilciler ise, dilin yüzeysel yapısını esas alarak kip ve kişi eki almadıkları için bitmişlik bildirmeyen fiilimsilerin yardımcı cümle kuramayacağından hareketle bu tür cümleleri basit cümle kabul ederler.

Dilin derin yapısını esas alarak içerisinde fiilimsi veya fiilimsi grubu bulunan tek yüklemli cümleleri birleşik cümle kabul edip derin yapı-yüzeysel yapı hususunu doğrudan ya da dolaylı olarak yarım yargı-tam yargı konusuna bağlayan dilciler, bu fikirlerine dayanak olarak genellikle Chomsky'nin "Üretici-Dönüşümsel Dil Bilgisi" kuramını gösterirler. Oysa, "Üretici Dilbilgisi Kuramı"na göre duygu ve düşünceler önce derin yapıda şekillenir daha sonra birtakım dönüşümlere uğrayıp yüzeysel yapıya yansır. Derin yapı ile yüzeysel yapı, birbirlerine "dönüşüm" evresi ile bağlıdır. Dolayısıyla sözdizimsel birleşen, yalnızca anlamsal yorumlamanın yapıldığı derin yapı (mantıksal düzey) ve sesbilimsel yorumlamanın yapıldığı yüzeysel yapı(sesbilimsel düzey)dan oluşmaz. Mantıksal düzey ile sesbilimsel düzey arasında ayrıca bir dönüşüm evresi vardır (Özsoy, 1997, 9-12). Derin yapıda ne şekilde teşekkül ederse etsin duygu ve düşüncelerin yüzeysel yapıdaki biçimini belirleyen dönüşüm evresidir.

Derin yapı-yüzeysel yapı hususunu doğrudan ya da dolaylı olarak yarım yargı-tam yargı konusuna bağlayan dilciler, derin yapıda üretilen bilginin ete kemiğe bürünerek yüzeysel yapıya yansımaları sağlayan dönüşüm evresini göz ardı etmektedirler. Yapı ve şekil söz konusu olduğu zaman dilin ifade kabiliyeti, işlevsellik ve pratiklik önem kazandığından derin yapının şekil bilgisine etkisi anlam bilgisine göre çok daha sınırlı kalır. Bu yüzden söz diziminde esas alınması gereken, derin yapı değil, derin yapıda üretilen duygu ve düşüncelerin söz ya da yazıya döküldüğü yüzeysel yapıdır. Zira her dilin kendisine özgü yapısal özellikleri olduğundan mantıksal düzey olan derin yapıda üretilen duygu ve düşünceler, dönüşüm evresinde konuşulan dilin ifade kabiliyeti işlevsellik ve pratiklik esaslı bir değişime uğrayarak sesbilimsel düzey olan yüzeysel yapıya yani söz ya da yazıya aktarılır. Örneğin, Hint Avrupa dil ailesine mensup dillerde fiilimsi gruplarında genellikle bitmişlik bildiren çekimli fiiller kullanılırken Altay dil ailesine mensup olan Türkçede, ifade kabiliyeti gereği, fiilimsi gruplarında bitmişlik bildiren çekimli fiiller yerine, birbiriyle ilintili iş, oluş veya hareketler birlikte ifade edilirken esas olay tamamlanmış yargıyla diğer olaylar ise, genellikle yargısız anlatımlar olan isim soylu kelimeler ya da fiilimsiler yardımıyla ifade edilir. Örneğin "Öğrencilerin okuldan ayrıldığını geç öğrendim." cümlesinde esas olan "olayı geç öğrenmek" olduğundan bu ifade yargı bildiren çekimli fiille, daha geri planda olan "öğrencilerin okuldan ayrılması" ise, yargısız anlatım olan fiilimsi grubu ile ifade edilmiştir.

Türkçede yargılı anlatım ve yargısız anlatım olmak üzere iki anlatım biçimi vardır. Yargılı anlatım, cümle ile; yargısız anlatım ise kelime ve kelime grupları ile ifade edilir. Yargısız anlatımda esas duygu ve düşüncenin tam olarak ifade edilebilmesi için gerekli olan durum ya da olaylarda eylem ön planda ise fiilimsi veya fiilimsi gruplarından; durum ön planda ise daha çok isim soylu diğer kelime ve kelime gruplarından faydalanılır. Her iki durumda da "bitmişlik" ifadesi olmadığı için içerisinde fiilimsi veya fiilimsi grupları bulunan yargısız anlatımları, yarım yargılı anlatımlar dolayısıyla yan cümle/yardımcı cümle olarak değerlendirmek doğru değildir. Fiilimsiler yardımıyla, birden fazla yargısız anlatımı bir cümle içerisinde ifade etme gücüne sahip olan Türkçede "bitmişlik" bildiren kip ve kişi ekleri almadıkları için yargı bildirmeyen fiilimsiler veya bunların oluşturduğu fiilimsi grupları, yüklemi herhangi bir açıdan tamamlayan birer öge görevinde olup yargısız anlatım yoluyla anlatıma zenginlik katar. "Bitmişlik" bildirmeyen zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim fiillerin ya da bunların oluşturduğu fiilimsi gruplarının bulunduğu tek yüklemli cümlelerde birden fazla yargısız anlatım olabilir; ancak "bitmişlik" bildiren tek yüklem olduğu için tek yargılı anlatım, dolayısıyla tek bir yargı vardır. Bu sebeple tek yüklemli ve içerisinde fiilimsi ya da fiilimsi grubu bulunan cümleler, birleşik cümle olarak değil, girişik basit cümle olarak değerlendirilmelidir.

Girişik basit cümlelerde bir veya daha çok fiilimsi ya da fiilimsi grubu bulunabilir.

Adam söyleneni yapıp doğruldu. (C/YA 15)

Arabaya binip uzaklaştıklarından bir süre sonra elinde sepetle kız geldi. (C/YA 37)

Yavaş ve dalgın, her adımda derimi **çatlatacak** kadar beni **dolduran** uykudan bir parçasını kaybederek, ümitsiz ve emniyetsiz yürüyordum. (H-ET/AHT 157)

Bağ bozumuna yakın toprak **taşınup** sergi yeri sıvandıktan sonra üzüm **kesecek** işçilere **görünmemek** için Selim'le Kadir dört beş günlüğüne dağda barınacaklardı. (C/YA 70)

Çeteden biri, Taşdibi'nden Hasan, Karatepe'de eski, boş bir ağıl **olduğunu**, orada **yerleşebileceklerini** **söyleyince** köylere **uğramadan** kuşluk vakti ağıla vardılar. (C/YA 75)

Çifte **giderken** ya da **dönerken** dinç beygirler durmak bilmezdi. (C/YA 21)

Gece yarısı zindanında **uyanana** mahpus, yatağında **terleyen** ümitsiz hasta, bir zillet tufanında kendisini her an **boğulmuş sanan** biçare, velhasıl her cinsten mustarip, sabah güneşini bir şifa gibi bekler. (H-ET/AHT 116)

Daha iyisi, siyah kıvrıkcık saçları, uzun sakalı, parlak gözleri ve geniş alnı ile bu bir insan başından ziyade, bu gece, bizim **idrak edemeyeceğimiz** bir sırla birdenbire hayatın mucizesine **ermiş** kadim bir heykel başına benziyordu. (H-ET/AHT 71)

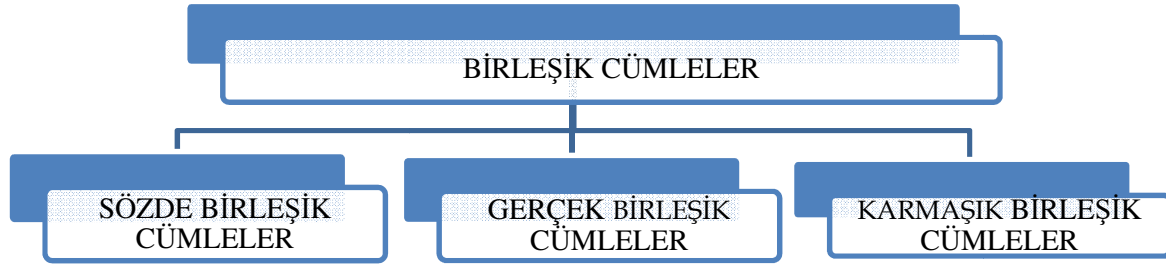
Bu tür konuşmalar trenle gittikleri ilçelerde, Kasaba'da, Salihli'de, Alaşehir'de, Akhisar'da, Kırkağaç'ta, Soma'da da yapılıyordu. (C/YA 63)

Çoğu akşamüstleri ikişer tenekeyle çaydan su **taşıyıp** Esmâ'yla zayıf asmaları suluyorlardı. (C/YA 60)

Evin öteki yanında küçük bir sundurma altında üstü **sıvanmış** ekmek fırını vardı. (C/YA 42)

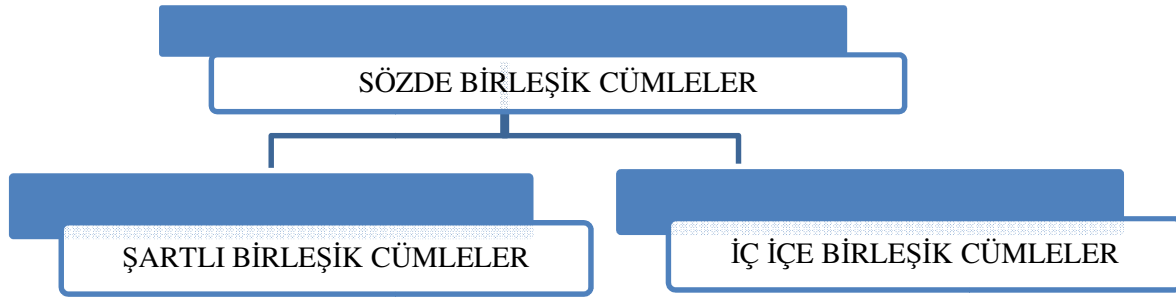
2. Birleşik Cümleler

Türkiye Türkçesinde birleşik cümleler, birden fazla yüklemi olduğu halde bir yüklem ve ona bağlı tamamlayıcıların ana yüklem bir ögesi durumunda olduğu şekilce birleşik yapıca basit olan *sözde birleşik cümleler*; ortak ögeleri olsa da birden fazla müstakil cümleden oluşan *gerçek birleşik cümleler* ve birden çok birleşik cümlelerin bir arada yer aldığı *karmaşık birleşik cümleler* olmak üzere üç gruba ayrılır. Bunlardan sözde birleşik cümleler ile gerçek birleşik cümleler ayrıca kendi içlerinde çeşitli özellikleri bakımından birtakım alt gruplara ayrılır. Birleşik cümleler kavram haritasında şu şekilde gösterilebilir.

2.1. Sözde Birleşik Cümleler

Birden fazla yüklemi olduğu halde bir yüklem ve ona bağlı tamamlayıcıların ana cümlelerin yüklemine bir tamamlayıcısı yani bir ögesi durumunda olduğu cümlelerdir. Cümle, temelini oluşturan yüklem üzerine kurulduğuna göre, birleşik cümleyi oluşturan cümlelerin ortak öge dışında kendi içerisinde bir bütünlük arz etmesi gerekir. Bu bütünlük sıralı ve bağlı birleşik cümlelerde mevcuttur; ancak yer aldıkları birleşik cümlede aynı zamanda ana cümlelerin bir ögesi durumunda olan şart cümleleri ve iç cümlelerin yer aldığı şartlı birleşik cümleler ve iç içe birleşik cümlelerde yoktur. Bu sebeple, içerisinde yer aldıkları cümlelerin aynı zamanda bir ögesi durumunda olan şart cümlesi ile iç cümlelerin oluşturduğu birleşik cümleler, şekilce birleşik yapıca basit cümle hükmündedir. Bu özelliklerinden dolayı şartlı birleşik cümleler ile iç içe birleşik cümleler gerçek birleşik cümle değil, sözde birleşik cümledir. Sözde birleşik cümleler kavram haritasında şu şekilde gösterilebilir.

2.1.1. Şartlı Birleşik Cümleler

İçerisinde yüklemi şart kipiyle çekimlenmiş en az bir cümle ile bir ana cümleden oluşan birleşik cümlelerdir. İçerisinde yer aldığı ana cümlelerin yüklemine gerçekleşme koşulunu ifade eden şart cümlesi, cümlede zarf görevinde bulunur ve ana cümlelerin yüklemine zarf tümleci göreviyle bağlanır. Koşul anlamı dışında sebep ve benzetme gibi başka anlamlar da bildirebilen şart cümlesinin oluşturduğu şartlı birleşik cümlelerde şart kipiyle çekimlenmiş cümle genellikle başta, ana cümle sonda bulunur.

Şart kipi, bir kılış, oluş ya da durumun gerçekleşmesinin koşulunu oluşturduğu için yargı bildirdiği halde, dilek anlamı dışında, tek başına müstakil bir cümle kuramaz. Bu sebeple, genellikle Türkçenin aslı yardımcı cümlesi olarak kabul edilir. Şart cümlesinin dilek anlamı dışında tek başına müstakil bir cümle kuramaması, bazı dilciler tarafından “tek başına yargı bildirmeme” şeklinde yorumlanarak -sA şart kipi eki, zarf-fiil eki; şart cümlesi ise zarf fiil grubu olarak kabul edilir (Gülsevin, 1990, 277-278; Karahan, 1994b, 471-474; Turan, 1999, 299-311). Bu görüşü savunan dilciler, bu fikirlerinden hareketle bir veya birkaç şart cümlesi ile bir ana cümleden oluşan cümleleri, tek yargılı kabul edip basit cümle olarak değerlendirirler (Karahan, 2000, 19-20). Hâlbuki şart cümleleri yargı bildirmeyen cümleler değil, yargı bildiren ancak dilek anlamı dışında müstakil cümle kuramayan cümlelerdir. Müstakil cümle kuramaları, yargı bildirmemelerinden değil, koşul anlamı taşımalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla şartlı birleşik cümleler; biri, koşul anlamından dolayı bağımlı; diğeri bağımsız olmak üzere en az iki yargı bildiren birleşik cümlelerdir.

Şartlı birleşik cümleler hususunda asıl üzerinde durulması gereken konu, şart cümlesinin içerisinde yer aldığı cümledeki konumudur. İçerisinde yer aldığı şartlı birleşik cümlede genellikle zarf görevinde bulunan şart cümlesi, bir ögesi durumunda olduğu ana cümlelerin yüklemine zarf tümleci bakımından tamamlar. Bu bakımdan şart cümleleri, kendisi gibi genellikle ana cümlelerin bir ögesi konumunda olan iç cümleler ve girişik basit cümlelerde yer alan fiilimsi grupları ile benzerlik gösterir. Leyla Karahan, bu ortak yanlarından dolayı olsa gerek, bu üç cümle türü arasında yapı bakımından bir fark olmadığını söyler (Karahan, 2000, 20-21). Fakat şartlı birleşik cümleler ve iç içe birleşik cümlelerde kip ve kişi eki olarak “bitmişlik” bildiren birden çok yüklem olduğu halde, girişik basit cümlelerde kip ve kişi eki olarak “bitmişlik” bildiren tek yüklem vardır. Bu sebeple fiilimsi gruplarının yer aldığı tek yüklemli cümleler girişik basit cümle; şart cümleleri ve iç cümlelerin yer aldığı cümleler ise sözde birleşik cümledir.

O zamanlar el sıkılmak âdeti olsaydı, İskender Mısır'a, Dârâ Yunanistan'a girdikleri zaman muhakkak böyle yaparlardı. (SAE/AHT 215)

Hiç olmazsa gelip gitseydi, aramızda bulunması biraz emniyet verirdi. (SAE/AHT 239)

Konuşurken de aynı şekilde yeknesak, tatlı ve ölçülü olurlarsa, bilhassa aynı zamanda son derecede mültefit, nazik ve ciddi olmayı da öğretirsek rağbet artar (SAE/AHT 265)

Önümden geçmem lazım gelmeseydi derhal dışarıya fırlardım. (SAE/AHT 300)

Beygirler bu hızla kapıdan girerlerse kafaları parçalanırdı. (C/YA 21)

Fatma yuvarlana yuvarlana yanına gelebilse belki birbirlerinin ellerini çezebilirlerdi. (C/YA 19)

Kadının yemekleri Esmâ'nunkiler kadar iyi değilse de gene yenecek gibiydi. (C/YA 70)

Tutulursak asarlar bizi. (C/YA 67)

Bu yaz başa çıkmayıp köyde kalsaydım kıstıramayacaktın beni. (C/YA 14)

Altın olsa hepsini helâlîmden verirdim sana. (C/YA 14)

Malım mülküm yoksa yanaşmaysam insan değil miydim ben? (C/YA 14)

2.1.2. İç İçe Birleşik Cümleler

İçerisinde ara cümle veya iç cümle bulunan birleşik cümlelerdir. İç içe birleşik cümlelerde iç cümle, ana cümleyi çeşitli açılardan tamamlayan yardımcı cümle hükmünde olup ana cümlelerin bir ögesi ya da o

ögenin bir parçası veya açıklayıcısıdır. İç veya ara cümleden oluşan yardımcı cümle, ana cümlelerin herhangi bir ögesi içerisinde yer aldığı durumlarda ana cümleye doğrudan değil, içinde bulunduğu kelime grubu aracılığıyla bağlanır (Özmen, 2013, 184).

İç içe birleşik cümlelerde Türkçe söz dizimine uygun olarak yardımcı cümle başta ana cümle sonda bulunur. İç ve ara cümleler şartlı birleşik cümlelerdeki şart cümleleri gibi ana cümlelerin bir ögesi ya da herhangi bir ögesinin bir parçası veya açıklayıcısı durumundadır. Dolayısıyla iç ve ara cümleler de içerisinde yer aldıkları cümlelerin bir ögesi durumunda olan şart cümleleri gibi şekilce birleşik yapıca basit cümle hükmünde olup sözde birleşik cümledir.

Babası *"Selim ayrılmıyormuş bizde"* dedi. (C/YA 22)

Bağ sepetlerini, bandırmaları falan da getiririz gitmişken, dedi. (C/YA 44)

Zeynep abanın odanın birinde onlara serdiği temiz yataklara yatınca *"Ohh, dünya varmış."* dedi Selim. (C/YA 70)

Filhakika hemen hepsi, *"Sanayi hayatı kâfi derecede gelişmiş olduğu için böyle bir müesseseye ihtiyacımız yoktur."* diyorlardı. (SAE/AHT 367)

Esmâ durumu anlattığında Mehmet Ağa *"Çok iyi olur."* demiş. (C/YA 52)

"Eve taşındığımızda sana okuyup yazmayı da öğretirim." dedi. (C/YA 51)

Kâhya: *"Bu kerevete bir yatak hazırla."* dedi. (C/YA 27)

Kapıyı itip girdiğinde ocakta tarhana çorbası kazanını karıştıran aşçı: *"Maşallah erkencisin."* dedi. (C/YA 30)

"Kerim Ağa'nın Mehmet derler bana." demişti. (C/YA 40)

İç içe birleşik cümlelerde iç cümle bazen isim tamlamasının bir parçası durumunda olabilir. Bu tür cümlelerde iç cümle içinde yer aldığı kelime grubu ile beraber genellikle belirli düz tümleş (nesne) görevindedir.

Camun ardındaki kitaplara, gazetelere bakarken Esmâ'nın *"okuyup yazma öğretirim sana"* dediğini hatırladı. (C/YA 55)

"İnsanla bu kadar oynanmaz ki a canım!" sözü dillerinden düşmüyordu. (SAE/AHT 386)

"Kimsenin ölümünü beklemeyin, en büyük günahtr!" sözü dilinden düşmezdi. (SAE/AHT 64)

İç içe birleşik cümlelerde iç cümle, zarf fiil grubu şeklinde ana cümlelerin yüklemine bağlanabilir. Bu tür cümlelerde iç cümle içinde yer aldığı zarf fiil grubu, zarf tümleci görevinde kullanılır.

Kendi kendime *"Acaba bu akşam hangi artist olduğumu zannediyor?"* diye düşündüm. (SAE/AHT 345)

Adam *"Hadi hayırlı olsun"* deyip gitti. (C/YA 41)

Ali parayı ödedikten sonra kâhya *"Kardeş misiniz siz"* diye sormuştu. (C/YA 24)

İç içe birleşik cümlelerde iç cümle, edat grubu şeklinde ana cümlelerin yüklemine bağlanabilir. Bu tür cümlelerde iç cümle içinde yer aldığı edat grubu zarf tümleci görevindedir.

Duvarın dibinde dikilen genç: *"Beni de yanınıza alın."* der gibi bakıyordu.

"Allah şifa versin" der gibi bakıyordu herkes.

Yeni okulda, *yabancı memlekette gelmiş gibi* muamele görürdük.

Ara cümle ile kurulan iç içe birleşik cümlelerde ara cümle genellikle bağımsız tümleş görevindedir.

Doktor Ramiz'e göre *-sonradan Almanya'da okuyanların çoğunda bu hali gördüm-* Beethoven'i hemen hemen bizim sokağın arkasında oturan bir adam gibi behemehâl tanımaklığım lazım geliyordu. (SAE/AHT 124)

Bununla beraber Sabriye Hanım iradesi, *-bu hakikaten olur şey değildi-* bu umumi kaideyi bozmağa muvaffak olmuştu. (SAE/AHT 178)

Ben bütün o yorgunluğuma, hayalimde hep bu yerli film sahnesi, *-bittabi Selma Hanımefendi bizim artistler gibi burnundan konuşmayacaktı-* tahammül etmiştim. (SAE/AHT 209)

En önde yürüyen iri yarı, kalantör bir adam *-şu gazetelerde günasırı resimleri çıkarılardan biri olacaktı muhakkak-* uzaktan Halit Ayarçı'ya eliyle bir selam verdi. (SAE/AHT 218)

Bu hafiflik, bu boşalma ve doluş, *-çünkü giden sıkıntılarımın yerine garip bir sevinç, bir iç rahatı, bir güvenme geliyordu-* şüphesiz ondan, omzumu çökerten ağır ve heybetli elinden, gözlerime akan mıknaatlı bakışlardandı. (SAE/AHT 223)

2.2. Gerçek Birleşik Cümleler

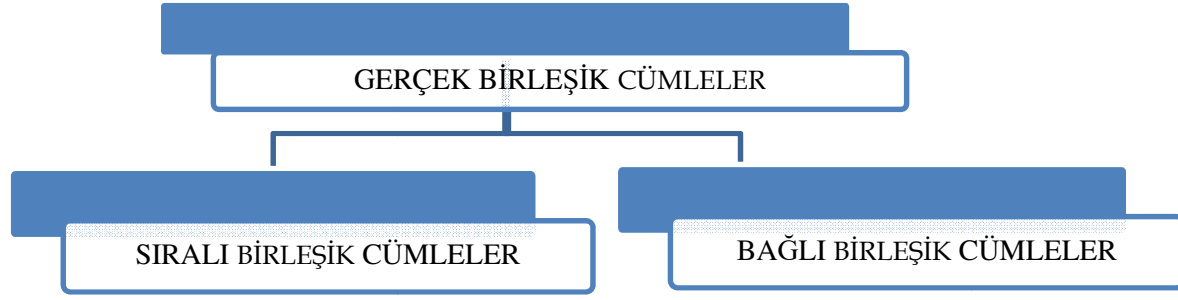
Ortak öge dışında kendi içerisinde bir bütünlük arz eden ve birbirine virgöl, noktalı virgöl veya bağlaçlarla bağlanan cümlelerdir¹. Gerçek birleşik cümleler, şekil bakımından benzeştiği sözde birleşik cümlelerden yapı bakımından ayrılırlar. Gerçek birleşik cümleler, sözde birleşik cümlelerin aksine, hem şekil hem de yapı bakımından birleşik cümle özelliğine sahiptir. Sözde birleşik cümlelerde en az bir yardımcı cümle ve bir ana cümle vardır. Yardımcı cümle esas itibarıyla ana cümlelerin bir unsuru durumunda olduğu için şekil olarak birden çok yüklem bulunduran sözde birleşik cümleler şekilce birleşik olsa da yapı bakımından basit cümle özelliği gösterirler. Hem şekil hem de anlam bakımından tek bir cümle değil, birden çok cümle özelliği taşıyan gerçek birleşik cümlelerde ise, cümleler arasındaki ilişki, daha çok anlam ilişkisine dayanır. Genel itibarıyla birbirinden bağımsız cümlelerden oluşan bu tür birleşik cümlelerde, bazen ortak ögeler olsa da, bir cümle diğerinin bir ögesi durumunda değildir. Ortak ögeler bir cümleyi diğerinin ögesi yapmadığı için bu durum, söz konusu cümlelerin şekil ve yapı bakımından birleşik olma özelliğini değiştirmez.

Yapılarına göre cümle konusunda yeri tayin edilmesi cümle türlerinden biri de “ki” bağlacıyla bağlanan birleşik cümlelerdir. Gramer kitapları, söz dizimi kitapları ve ilgili yayınlarda genellikle birleşik cümle bölümünde değerlendirilen bu tür cümleler, bazı dilciler tarafından birleşik cümle kabul edilmez (Ediskun, 1988, 388; Şimşek, 1987, 302; Karahan, 2004, 64). Türkçedeki bağlaçların kahır ekseriyetinin Arapça ve Farsça kökenli olduğu dikkate alındığında “ki” bağlacıyla bağlanan cümlelerin diğer bağlaçlarla bağlanan birleşik cümlelerden ayrı değerlendirilmesi düşünülemez.² Nitekim Türkçe dil yapısının etkisiyle yardımcı cümlelerin başta, ana cümlelerin sonda yer aldığı ki’li birleşik cümlelerin varlığı da bu durumu destekler. Bu sebeple “ki” bağlacıyla bağlanan birleşik cümlelerde yardımcı cümle ile ana cümlelerin sözdizimsel yerinin gerçek birleşik cümlelerden farklı olması “ki” bağlacıyla bağlanan birleşik cümlelerin gerçek birleşik cümlelerin dışında tutulmasını gerektirecek nitelikte olmadığından bu tür birleşik cümleler gerçek birleşik cümleler içerisinde değerlendirilmelidir. Ayrıca “ki” bağlacıyla bağlanan birleşik cümleler gerçek birleşik cümleler içerisinde münferit bir alt başlık olarak değil, ortak öge bulundurup bulundurmama durumlarına göre sıralı birleşik cümle veya bağlı birleşik cümle alt başlıklarına dâhil edilmelidir. Buna göre “ki” bağlacı ile bağlanan birleşik cümlelerde yardımcı cümle ile ana cümle arasında ortak öge varsa bu tür cümleler bağlı birleşik cümle olarak değerlendirilmelidir: *Çok temenni ederim ki, Nuri Efendi'ninkine benzesin, çünkü iş, ona benden fazla hâkimdi.* (SAE/AHT 55) gibi. “Ki” bağlacı bağlanan birleşik cümlelerde yardımcı cümle ile ana cümle arasında ortak öge yoksa bu tür cümleler sıralı birleşik cümle olarak değerlendirilmelidir: *Asabım o kadar bozuktaki zilin sesi bana bir kıyamet alameti gibi korkunç ve dayanılmaz geldi.* (SAE/AHT 319) gibi.

Gerçek birleşik cümleler, çeşitli özellikleri bakımından sıralı birleşik cümleler ve bağlı birleşik cümleler olmak üzere iki gruba ayrılır. Herhangi bir ortak ögesi olmayan ve birbirine virgöl, noktalı virgöl ve bağlaçlarla bağlanan gerçek birleşik cümleler, sıralı birleşik cümle; bir ya da birkaç ögesi ortak olan ve birbirine virgöl, noktalı virgöl ve bağlaçlarla bağlanan gerçek birleşik cümleler ise, bağlı birleşik cümledir. Gerçek birleşik cümleler kavram haritasında şu şekilde gösterilebilir.

¹ Bazı dilciler, “birleşik tek cümle” yerine “cümleler topluluğu” saydıkları bu tür cümlelerin yapı bakımından cümleler bölümünde değil, “bağlanışlarına göre cümleler” adı altında incelenmesi gerektiğini savunurlar (Ediskun, 1988, 386-387; Dizdaroğlu 223-243; Karahan, 2004, 85; Delice, 2012, 146-148).

² Yüzyıllardır Türkçede kullanılan Farsça asıllı ki’li birleşik cümlelerde -Farsça cümle yapısı gereği- ana cümle başta, yardımcı cümle sonda bulunur. Türkçede kullanıldığı süre içerisinde zaman zaman Farsça “ki” bağlacının yerine Türkçe “kim” zamiri bağlaç göreviyle kullanılmış, bu durum kısmen de olsa “ki” bağlacıyla bağlanan birleşik cümlelerin yapısında bazı değişikliklere sebep olmuştur. Bu tür kullanımlarda genellikle yardımcı cümle başta, ana cümle sonda bulunur. Türkçe cümle yapısına uygun olan bu sözdizimsel dizilişte yardımcı cümle ile ana cümle genellikle sebep sonuç ilişkisi ile birbirine bağlanmaktadır (Karahan, 1999, 64). Her iki durumda da “ki” bağlacı ile bağlanan birleşik cümlelerde birbirlerine bağlaç ile bağlanan iki ayrı cümle söz konusudur. Hem ana cümle hem de yardımcı cümle zaman zaman ortak ögeler olsa da genellikle kendi içlerinde anlam bütünlüğüne sahiptir. “Ki” bağlacıyla bağlanan cümlelerin her biri tek başına yargı bildiren cümlelerden oluştuğundan “ki” bağlacı kaldırılmadığı sürece yardımcı cümle, doğrudan ana cümlelerin herhangi bir ögesi konumunda değildir. Ancak cümlelerin yapısıyla oynanıp “ki” bağlacı kaldırıldığında yardımcı cümle ana cümlelerin herhangi bir ögesi olabilir. Böylece oluşan cümle “ki” bağlacıyla bağlanan birleşik cümle olmaktan çıkıp girişik basit cümle yapısı kazanır. Dolayısıyla bu tür birleşik cümleler değerlendirildiğinde “ki” bağlacıyla bağlanmış, yani yapısıyla oynanmamış halleri esas alınmalıdır.

2.2.1. Sıralı Birleşik Cümleler

Birbirine virgül, noktalı virgül veya bağlaçlarla bağlanan ve herhangi bir ortak ögesi olmayan gerçek birleşik cümlelerdir. Sıralı birleşik cümleler arka arkaya sıralanmış ayrı ayrı cümlelerdir: “At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır.” gibi. Bunlar arasında doğrudan veya dolaylı bir anlam ilişkisi vardır. İki veya daha fazla cümleden oluşabilen bu tür birleşik cümleleri oluşturan cümlelerin her biri, yapı ve anlam bakımından farklı niteliklere sahip olabilir. İçerisinde yer alan cümleler arasında anlam ilgisi olsa da ortak öge olmadığından sıralı birleşik cümleler, kendi içlerinde tam bir anlam bütünlüğüne sahiptir.

Artık adalet, müsavat var; memlekette her şey iyiye gidecek. (C/YA 61)

*Akşam yemeğini birlikte yediler **ama** Esmâ gece Selim'i yanına almadı. (C/YA 52)*

Bulutlar seyreliyordu; az sonra güneş göründü. (C/YA 46)

*Yiyecek kolay **da** elbiseyi nereden bulayım oğul... (C/YA 68)*

*Şüphesiz işin içine menfaat girince her şey değişiyordu **ve** menfaat bu kahvede hiç de ikinci derecede kalan bir şey değildi. (SAE/AHT 141)*

*Rumeliden paralı gelenler tarla falan edinmişler **ama** Recep komşuların da yardımıyla ancak şimdiki küçük evi yapabilmişti. (C/YA 38)*

Ağustos sıcağı çökecekti öğle sonu; ıslak toprağın buğusu pornos hastalığına neden olurdu bağda. (C/YA 46)

Bağ çifti serin de olur; hayvan üzülmez. (C/YA 31)

Bir cuma Mehmet Ağa'nın evine gitmişler, Selim ona teslim ettiği paralarından yirmi altın almış, Kübra Aba onunu Selim'in, onunu Kadir'in asker ceketlerinin eteğine dikmişti. (C/YA 66)

Çamur sedyesi yoktu; büyücek iki kovayla taşıyorlardı çamuru, Selim geniş tahta malayla yayıp düzeltiyordu. (C/YA 46)

Dönüşte sabah çorbamız hazır olurdu; içine ekmeğ doğrayıp aynı kaptan yedik. (C/YA 13)

Ortak ögesi olmayan yardımcı cümle ve ana cümleden oluşan “ki”li birleşik cümleler sıralı birleşik cümledir.

*Ortalarda balık olmaz **ki** yatakları kıyılardadır. (C/YA 47)*

*Zaten daha serbest kaldığımın haftasında beni öyle garip bir âleme sokmuştu **ki** orda herhangi bir hareketin aksaklığımı görmek imkânsızdı. (SAE/AHT 133)*

*Şimdiden söyleyeyim **ki** alelade eşya ile döşenmiş bu odalarla İstanbul'un en asri müessesesi olan enstitü binası arasında hiçbir münasebet yoktu. (SAE/AHT 237)*

*İşsizlik zamanlarımda sadece irademle geçinebilmek için bu cevheri o kadar sarf etmiştim **ki** çoktan beri bende zerrisi bile kalmamıştı. (SAE/AHT 277)*

*Emine'nin hatırası içinde o kadar kuvvetliydi **ki** hatta uyurken bile Pakize'yi görmeğe tahammül edemeyecektim. (SAE/AHT 307)*

*Asabım o kadar bozuktu **ki** zilin sesi bana bir kıyamet alameti gibi korkunç ve dayanılmaz geldi. (SAE/AHT 319)*

*Bildiğimiz hesapların öylesine dışında idi **ki** herhangi birisinin ona tesir etmesine imkân yoktu. (SAE/AHT 336)*

*Bir zaman geldi **ki** bavulları evvela yatak odasında, sonra daha kolaylık olsun diye holde hazır durmağa başladı. (SAE/AHT 367)*

*Biliyorsunuz **ki**, müessese ile artık eski alakam kalmadı. (SAE/AHT 391)*

Gerçek birleşik cümlelerde ortak olan kip ve kişi ekleri genellikle tekrarlanmaz, sadece son cümlede kullanılır. Ortak ögeye dayanmayan ortak kip ve kişi eklerinin tekrara düşmemek, duruluk ve akıcılığı bozmamak amacıyla son cümlelerin yüklemine eklenmesi, sıralı birleşik cümlelerde sıkça görülen bir durum olup bu, söz konusu cümlelerin niteliğini değiştirmez:

Bir-iki gün sonra coşkular tavsamış, zayıf asmaları sulamak gibi günlük işler başlamıştı yeniden. (C/YA 62)

Tokuç Osman oğlunu zorla göndermiş **ama** Selim inat edip gitmemişti. (C/YA 55)

Sıralı birleşik cümleleri oluşturan cümleler arasında yardımcı cümle-ana cümle ilişkisi değil, zamanlama, karşılaştırma ve denkleştirme gibi ilişkiler mevcuttur. Ancak başta şart kipi ile çekimlenmiş bir yüklemi olmadığı halde koşul bildiren cümlelerin yer aldığı cümleler olmak üzere bazı sıralı birleşik cümleleri oluşturan cümleler arasında yardımcı cümle-ana cümle ilişkisi olabilir:

Onların erkek seslerinden bu keder **taştı mı**, bütün tabiat canlanırdı. (SAE/AHT 355)
İlkbahar yağmurları **yağdı mı**, tabiat yeniden canlanır.

2.2.2. Bağlı Birleşik Cümleler

Bir ya da birden fazla ortak ögesi olan ve birbirine virgöl, noktalı virgöl veya bağlaçlarla bağlanan gerçek birleşik cümlelerdir. Bağlı birleşik cümleler iki veya daha fazla cümleden oluşabilir. Ortak öğeleri olan ayrı ayrı cümlelerden oluşan bu cümleler arasında genellikle doğrudan bir anlam ilişkisi vardır. Sıralı birleşik cümleleri oluşturan cümlelerin arasındaki anlam ilişkisinden daha güçlü olan bu ilişki; bağlı birleşik cümleleri oluşturan cümlelerden her birinin kendi içerisinde anlam bütünlüğüne sahip olmasına engel değildir.

Abdüsselam Bey'in mirası bu münakaşalarda, konuşanın ruh haline ve görüş zaviyesine göre, ya bir kaleme ortadan siliniyor **yahut** bir çığ gibi büyüyor **yahut** mesele dışı addediliyordu. (SAE/AHT 94)

(O) Huysuzdu, fazla konuşurdu, kendisini idare edemezdi. (SAE/AHT 118)

(O) Halit Ayaracı'nın omuzundan çektiği eliyle bir tanesini aldı **ve** hep aynı mesut çocuk tebessümüyle ağzına götürdü. (SAE/AHT 219)

(O) Altın falan olmadığını biliyor **ama** bilmediğim bir şeyden ötürü oç alıyor benden anlaşılan. (C/YA 14)

(Onlar) Özel bir trenle Bandırma'ya geldiklerinde Balkan Savaşı'nın sona erdiğini öğrendiler **ve** hemen geri döndüler. (C/YA 65)

Seçimlerin sonunda İttihat **ve** Terakki'nin iktidarı kesinleşmiş **ama** halkın yaşamında pek bir değişiklik olmamıştı. (C/YA 63)

Ali bağırdı; zorlandı, ipler bileklerine gömüldü neredeyse. (C/YA 15)

(O) Beygiri dama bağladı; bir çuvala yakın ot biçip yemliğe döktü. (C/YA 44)

Suçlu, kontrol memurumuzdan bunu işitir işitmez, evvela şaşırıyor, sonra işin mantığındaki sağlamlığı anlayınca, tebessüme başlıyor, tatbikattaki ciddiliği görür görmez, gülmekten katılıyordu. (SAE/AHT 14)

Yumuşak ve uysal, merhametli, sefaleti tatmış tabiatım ikide bir işe karışıyor, lafımı kesiyor, kararlarımı değiştiriyordu. (SAE/AHT 17)

Hepimiz ömrümüzün kısalığından şikâyet ederiz; fakat gün denen şeyi bir an evvel **ve** farkına varmadan harcamak için neler yapmayız? (SAE/AHT 29)

Nuri Efendi ustamdı, dünyanın en iyi adamıydı. (SAE/AHT 117)

O da bitince **doktor** birdenbire ayağa kalkar, tıpkı mutlak boşluğun karşısına dünyayı yaratmak iradesiyle dikilen bir tanrı gibi karşına geçer, yokluktan her şeyi çekecek büyük **ve** sihirli kelimeyi tekrar ederdi. (SAE/AHT 124)

Ortak öge alan yardımcı cümle ve ana cümleden oluşan "ki"li birleşik cümleler, bağlı birleşik cümledir.

(Ben) Bu kitapla uğraştığım altı ay içinde Halit Ayaracı'nın disiplinini öyle benimsemiştim **ki**, kolay kolay her itirazı kabul edemezdim. (SAE/AHT 316)

Bu büyük saatten başka bir de **küçük masa saatimiz** vardı **ki**, babamla annemin yattıkları odada bir masanın üzerinde dururdu. (SAE/AHT 29)

(Ben) Şu kadarını söyleyeyim **ki**, saatçilerin piri Şeyh Zamani Hazretleri'nin hayatını **ve** keşiflerini anlatan bu eserin gördüğü rağbetin doğrudan doğruya, enstitümüzün kurucusu, aziz velinimetim, büyük dostum, beni hiçten bugünkü şahsiyetime erdiren Halit Ayaracı'nın yüksek meziyetlerine borçluyum. (SAE/AHT 8)

Gerçek birleşik cümlelerde ortak olan kip ve kişi ekleri genellikle tekrarlanmaz, sadece son cümlede kullanılır. Bağlı birleşik cümlelerde ortak ögeye dayanan bu kip ve kişi eki ortaklığı, bir yandan ortak ögeyi yansıtırken diğer yandan tekrara düşmeyi engelleyerek duruluk ve akıcılık sağlar:

Emine hiçbir şeyi unutmuyor, **ya** kendisi geliyor **yahut** birisini bulup yolluyordu. (SAE/AHT 113/9).

Bir araba da yarın sabah getirir, kadın bir yandan su çekeceği için vakit kaybetmezlerdi. (C/YA 45)

Akşam namazlarını gene camide kılıyor, sonra da kahveye çıkıyordu. (C/YA 58)

Kış ortalarında doğru okumayı bayağı ilerletmiş **ama** yazmada pek ilerlememişti. (C/YA 57)

Memleketini çok gençken bırakmış, hemen bütün Şark'ı gezdikten sonra İstanbul'a gelmiş, Arap Camii'nde güzel ve yanık sesiyle okuduğu Kur'anlarla dikkat çekmiş, bu sayede Emirgan'da oturan çok güzel bir ailenin bahçıvanının kızı ile evlenmiş, hatta bu sayede bir vaizlik bile koparmıştı. (SAE/AHT 42).

Bağlı birleşik cümleleri oluşturan cümleler arasında yardımcı cümle-ana cümle ilişkisi yerine genellikle zamanlama, karşılaştırma ve denkleştirme gibi ilişkiler mevcuttur. Ancak başta şart kipi ile çekimlenmiş bir yüklemi olmadığı halde koşul bildiren cümleler olmak üzere bazı bağlı birleşik cümleleri oluşturan cümleler arasında yardımcı cümle-ana cümle ilişkisi olabilir:

Bu soruları doğru cevapladım mı, sınıfı geçerim.

Tarladan iyi mahsul aldın mı, bütün borçlarını ödeyeceksin.

2.3. Karmaşık Birleşik Cümleler

Farklı türden birleşik cümlelerden oluşan birleşik cümlelerdir: *İçimden, "Bari anlatmasa, kimseye bir şey söylemese!" diye dua etmekten başka ne yapabiliirdim?* (SAE/AHT 241) [Şartlı birleşik cümle + iç içe birleşik cümle= karmaşık birleşik cümle] gibi. Karmaşık birleşik cümleler, iki veya daha birleşik cümleden oluşabilir. *Kaç kişi memurlarımıza bilhassa ilk günlerde "Aman ne olur, bir gün de bizim eve gelin, bunu da karım behemehâl görsün, işte adresim" diye kartını uzatmış, ayrıca otomobil parasını da vermişti.* (SAE/AHT 14) [Sıralı birleşik cümle + bağlı birleşik cümle + iç içe birleşik cümle= karmaşık birleşik cümle] gibi. Dolayısıyla bu tür birleşik cümlelerde en az üç yüklem bulunur. Bu yüklemeler, birden fazla birleşik cümle özelliği gösteren birleşik bir cümle oluşturur. *Kendi kendime, "Mademki dört ay sonra burası yoktur, o halde ilerisi için hazırlık yapalım!" diye düşünüyordum.* (SAE/AHT 263) [Sıralı birleşik cümle + iç içe birleşik cümle= karmaşık birleşik cümle]

Karmaşık birleşik cümlelerin içerisinde birden fazla birleşik cümle bulunsa da bu cümlelerin ana yapısı, içerisinde yer alan birleşik cümlelerden birine dayanır. Diğer birleşik cümlelerin özelliği ikincil olarak yansıtılır (Özmen, 2013, 197). Örneğin, *"Ben Murat'ım!" dedi ve telefonu kapattı.* (SAE/AHT 162) cümlesi "iç içe birleşik cümle + bağlı birleşik cümle= karmaşık birleşik cümle" şeklinde bir yapıya sahip olsa da ana yapısı, bağlı birleşik cümleye dayanır.

Yapılarına göre cümle tasniflerinde genellikle görmezden gelinen bu tür birleşik cümleler, Türkiye Türkçesindeki birleşik cümlelerin önemli bir kısmını oluşturur. Bu sebeple, karmaşık birleşik cümleler, yapılarına göre cümle tasniflerinde mutlaka bulunması gereken bir birleşik cümle türüdür.

Haydarpaşa ve Sirkeci garları her gün "Aman şunu bir görsek", yahut "Olur şey değil, hakikaten de doğruymuş..." diyen ve gülen kırlarıya gülen insanlarla dolup boşalıyordu. (SAE/AHT 20)

Anası istemediği halde zorla bir altını verdi ona; o gece kalması için üstelemesine aldırmaıyıp 'yarın sabah işe gitmem gerek' diye ayrıldı. (C/YA 33-34)

Aynı sokakta oturan, son gelişinde "günün yaklaştı, sancıların tutunca kocan beni çağırısın" diyen mahalle ebesine koştı Selim, yaşlı kadını uyandırıp getirdi. (C/YA 64)

Az sonra kadın elinde büyücek bir çıkıyla görününce kalktılar: "Allah razı olsun, hakkınızı helal edin" dedi. (C/YA 69)

"Bağa çıkmayalım bu yaz; her gün gider geliriz; geceleri köyde kalalım" deyip duruyordu Fatma. (C/YA 11)

Bağırmanı duysalar bile kışlarını kıpırdatmazlar korkudan; duymamak için kafalarını yorganın altına sokarlar. (C/YA 14)

Bağlarını çözmenin bir yolunu bulsa köyden Hacı Vehbi'yi getirir ve böyle işlerde uzman olan bu yaşlı adamın belki de yaralarının sağalmasında bir yardımcı olabilirdi. (C/YA 19)

Bir gün derste Ali'yle bir şeyler fısıldaşıp güldüklerinde Hoca "Ne var gülecek hınzırlar, Allah Kelâmı ediyoruz burada" deyip ikisini de falakaya yıkımsı, bir daha derse gitmemişlerdi. (C/YA 55)

Burnundan kanlar akarak güneş altında bıraktığı oğlanı ara sıra "öldü mü ki?" diye düşünüp duyduğu tedirginlikten kurtulduğuna sevinmiş ama öte yandan "keşke gebertseymişim" demişti içinden. (C/YA 60)

Esmâ "Eline sağlık, çok güzel olmuş" diye övdü ama Selim yalnızca "Eline sağlık aba" dedi. (C/YA 57)

Osman Ağa üzümüleri sımarda bekletmez, getirdikleri gün verilen fiyata hemen satar, parasını alınca "Allah bereket versin, iyi sattık çocuklar" derdi. (C/YA 25)

3. Eksiltili Cümleler

Cümleleri yapılarına göre basit ve birleşik cümleler olmak üzere ikiye ayıran dilciler, yapılarına göre cümle tasniflerinde eksiltili cümlelere yer vermezler. Eksiltili cümleleri yok sayan bu tür bir yaklaşım, yapılarına göre cümleleri tam olarak yansıtmayan eksik bir tasnife yol açar. Bu yaklaşımın aksine bazı dilciler, yüklemi bağlamdan anlaşılın anlaşılmasın, konuşan, dinleyen ya da her ikisi tarafından bilinsin ya

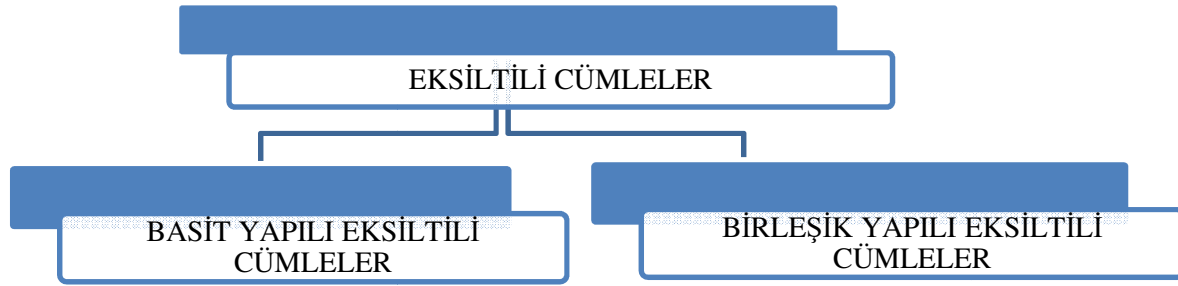

da bilinmesin bütün eksiltili yapıları eksiltili cümle olarak değerlendirir (Özmen, 2013, 198-199)³. Bu yaklaşıma göre, değerlendiren tarafından cümle olduğu düşünülen her türlü eksiltili yapı, eksiltili cümle kabul edilmelidir. Bu durumda yargısız anlatımların da cümle kabul edilmesi gerekir ki bu mümkün değildir. Eksiltili cümlelerin çoğunda cümlede kelime veya kelime grubu olarak yer almadığı halde yüklem ne olduğu bağlamdan anlaşılabilirliğinden yüklemi bağlamdan anlaşılabilen ya da anlamdan hareketle yüklemi tahmin edilemeyen eksiltili yapılar cümle sayılmamalıdır.

Bazı dilciler ise, sadece yüklemi düşmüş ya da düşürülmüş cümleleri değil, yüklemi olduğu halde yüklem dışındaki herhangi bir ögesi eksik olan cümleleri de eksiltili cümle sayarlar (Delice, 2012, 169; Özkan-Sevinçli, 2011, 222). Türkçede cümlenin temel ögesi yüklemdir. Sadece yüklem ile cümle kurulabilir. Yüklem dışındaki ögelerin eksikliği, cümlede anlam daralmasına sebep olabilir ancak dizgenin cümle olma niteliğine zarar vermez. Bu sebeple yüklem dışındaki herhangi bir ögenin eksikliği cümleyi eksiltili yapmaz.

Eksiltili cümleler, herhangi bir sebeple tamamlanmamış, düşmüş ya da düşürülmüş olan yüklemi bağlamdan anlaşılabilir cümlelerdir: (*Yarın öğretmenleri dinleyeceğim.*) *Öbür gün öğrencileri...* gibi. Herhangi bir sebeple tamamlanmayan, yüklemi bağlamdan anlaşılabilen, tamamlanması okuyucu veya dinleyiciye bırakılmış yapılar, mevcut halleriyle cümle niteliği kazanamadığından bunların eksiltili cümle sayılması doğru değildir.

Eksiltili cümleler, şiirlerde, soru cevaplı diyaloglarda, kalıplaşmış ifadelerde, konuşma dilinde, atasözü ve deyimler ile duygusal konuşmalarda daha sık kullanılır. Türkiye Türkçesinde basit yapıli eksiltili cümleler ve birleşik yapıli eksiltili cümleler olmak üzere ikiye ayrılan eksiltili cümleler kavram haritasında şu şekilde gösterilebilir.

3.1. Basit Yapılı Eksiltili Cümleler

Herhangi bir sebeple tamamlanmamış fakat yüklemi bağlamdan anlaşılabilir basit yapıli eksiltili cümlelerdir. Bu tür eksiltili cümlelerde tamamlanmamış ya da tamamlanamamış cümlenin içerisinde yüklem bulunmaz. Bu sebeple bu cümlelerde tek yüklem vardır o da herhangi bir sebeple söylenmemiştir. Yüklemi genellikle bağlamdan anlaşılabilir bu tür eksiltili cümlelere yazı dilinde daha çok önceki cümleden alınan bir veya birkaç ögenin eksiltili cümle yapısı içerisinde verildiği cümleler şeklinde rastlanır. Oysa bu tür eksiltili cümlelerde kullanılmayan yüklem, bir önceki cümlenin yüklemi olduğundan bu ögeler asıl cümlenin içerisine doğrudan doğruya ya da bazı ekleme veya düzenlemelerle yerleştirilebilen cümlelerdir. Aralarına nokta konduğu için eksiltili cümle ile önceki cümlenin yapısal bağı koparılmış olsa da iki cümle arasında anlamsal ve mantıki bir ilişki vardır. Araya nokta konmasa önceki cümleyle sonraki eksiltili cümle, devrik cümle oluşturur (Özmen, 2013, 200).

(-Bu parayı sana kim verdi?) - Ahmet ... [verdi.]

(-Nerden geliyorsun?) -Çarşıdan... [geliyorum.]

Allah'a emanet [ol].

Hayırlı akşamlar [olsun],

Günaydın [Günün aydın olsun].

Kır atın yanında duran ya suyundan ya huyundan...[alır.]

Az veren candan, çok veren maldan... [vermiş olur.]

(Yas yerine dönen köy meydanında bir sürü çaresiz insan vardı.) Bedeni bakımsızlıktan güçsüz düşmüş ihtiyarlar, yoksulluktan bitap düşmüş kadınlar, açlıktan ağlayan küçük çocuklar... [vardı.]

³ Mehmet Özmen'e göre bazı cümlelerde cümlede kelime olarak yer almayan yüklemi, konuşan ya da dinleyen yüklem ne olduğunu bilebilir, tahmin edebilir. Bilemediği veya tahmin edemediği yüklem yerine uygun bir yüklem koyar. Nitekim eksiltili cümlelerde yüklem cümlede kelime olarak yer verilmeyerek bunun muhataba bırakılması, yüklem olmadığı veya olamayacağı anlamına gelmez. Eksiltilen yüklem ne olduğu bilinmese bile metin bağlamından var olduğu bilinir (Özmen, 2013, 198-199).

(Yaşamının ve sevginin zaferleri var.) Hem de tabiatın değişmez kanunları içinde [var]... (H-ET/AHT 255)
"Dokuz yüz lira... (Çok iyi bir şeydir.) (Konya'dan geldi.) Müzelik eşya... [çok iyidir.]" (SAE/AHT 57)
(İki aydır işlemiyor.) Baba yadigârı... [iki aydır işlemiyor.] (SAE/AHT 197)
(Bu yorgun yüreğinde nice yaşanmışlık vardı.) Aşklar, mutluluklar, ihanetler, özlemler..... [vardı.]

3.2. Birleşik Yapılı Eksiltili Cümleler

Herhangi bir sebeple tamamlanmamış fakat kullanılmayan yüklemi bağlamdan anlaşılabilir birleşik yapıya eksiltili cümlelerdir. Bu tür eksiltili cümleler daha çok aşırı duygu yoğunluğundan tamamlanamamış cümleler ile netice ya da izah için kurulan "ki"li cümlelerden oluşur. Birleşik yapıya eksiltili cümlelerde yüklemelerden biri cümlede yer alırken diğeri ya da diğeri çeşitli sebeplerle düşer ya da düşürülür. Söz konusu eksiltili cümlelerin tamamlanması, dinleyici ya da okuyucuya bırakılsa da cümlede yer almayan yüklem ne olduğu, cümlede yer alan yüklemden kolayca anlaşılabilir.

Öyle hastayım ki... [kolumu kaldıramıyorum.]

Annem öyle güzel yemekler yapar ki... [parmaklarını yersin.]

Öyle bir rezalet ki... [görersen çıldırırın.]

(Onu böyle bir durumda göreceğimi tahmin edemedim.) İçeri girdim ve ... [onu bu durumda gördüm.]

Vakıta mühim bir şey değil amma... [görmezden de gelinemez.] (SAE/AHT 199)

Ben ona o kadar aşâğılardan bakıyorum ki... (SAE/AHT 213)

Yıllar sonra karşılaştığım bu adam bana o kadar uzak ve yabancı geldi ki... [uzun yıllar ona ısınmadım.]

Sonuç

Türkçe sözdiziminin en tartışmalı konularından biri olan "yapılarına göre cümle" sorunu, dilin önemli alanlarından biri olan sözdiziminin anlaşılması, anlatılması, öğrenilmesi ve öğretilmesinin önündeki en büyük engellerden biri haline gelmiştir. Bir an önce çözülmesi gereken bu sorunun daha da büyümemesi için dilcilerin bu konuya yoğunlaşmaları ve kendi çözümlerini sunmaları gerekir. Bu kapsamda yapılan bu çalışmada söz konusu sorunun çözümüne katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Yapılarına göre cümle sorununun çözülebilmesi için öncelikle cümlelerin yeniden ve yüklem odaklı olarak tanımlanması gerekir. Bu tanım da "Bir kılış, oluş ya da durum bildiren en az bir yüklem ve ona bağlı tamamlayıcılardan oluşan söz dizimi birimi." şeklinde olabilir. Bu durumda temelsiz bir iddiadan ibaret olan "yarım yargı" safatası devre dışı bırakılarak "yargı" merkeze alınmış olur. İkinci olarak cümle yapısına göre tasnif edilip edilemeyeceği hususunun açıklığa kavuşturulması gerekir. Söz diziminin cümle dışındaki kelime, kelime grubu gibi diğer birimleri yapısına göre tasnif edilerek incelendiği halde sözdiziminin en mükemmel hali olan cümle yapısına göre tasnif edilmemesi büyük bir çelişki oluşturacağından yüklemelerinin türüne, yüklemelerinin yerine ve anlamlarına göre tasnif edilen cümlelerin de sözdiziminin diğer birimleri gibi yapılarına göre de tasnif edilmelidir.

Cümlelerin yapılarına göre tasnif edilebilmesi için öncelikle sınırlandırılması gerekir. Cümlelerin iki nokta arasına sıkıştırılmayacak kadar geniş anlama sahip olabileceği gerekçesiyle cümleden büyük yapıların da cümle kabul edilmesi, içinden çıkılmaz bir kargaşa doğurur. Bu tür yapılar, belki yapılarına göre cümle konusundan ayrı bir şekilde kendi aralarında bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Ancak cümledeki anlamın bazen noktalama işaretlerinin sınırlarını aştığını gerekçe gösterip cümleleri yapılarına göre tasnif ederken cümleden büyük yapıların cümle olarak değerlendirilmesi konuyu maksadından uzaklaştırır. Bu sebeple cümlelerin yapı yönünden doğru tasnifi için nokta, üç nokta, soru işareti gibi noktalama işaretlerinin sınırladığı yapıları esas almak gerekir.

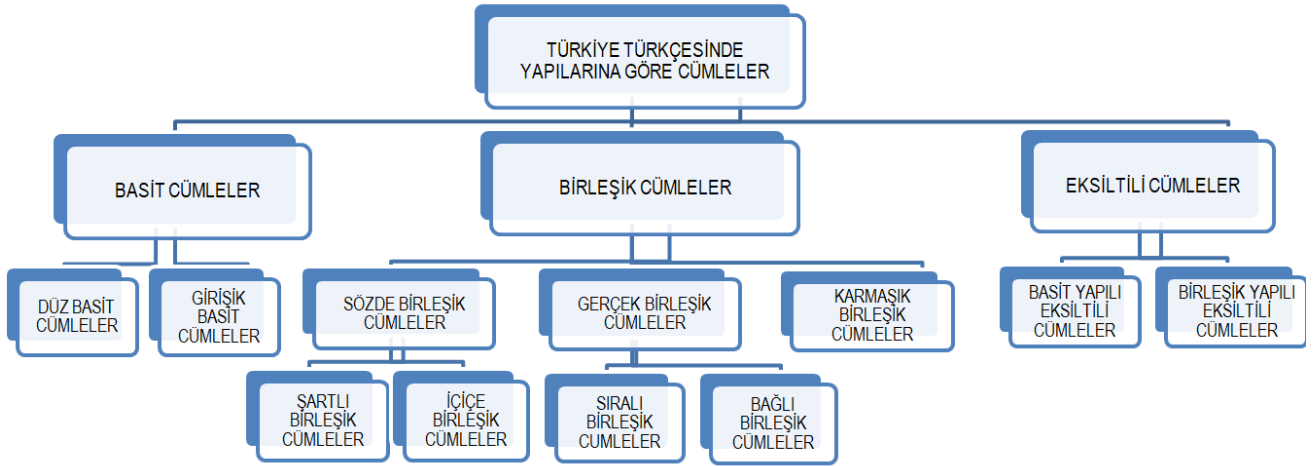
Yapılarına göre cümle konusunda karara bağlanması gereken hususlardan biri de kullanılan terimlerin türetilme, adlandırma ve işlem kaplam bakımından sorunlu olmasıdır. Dilbilgisinin hemen her alanında görülen ve yapılarına göre cümle konusunda daha çok aynı kavramın farklı terimlerle ifade edilmesi ve aynı terime farklı anlamlar yüklemek şeklinde tezahür eden terim kargaşasına son verilmelidir. Bu konuda anlama ve anlaşılmayı kolaylaştıracak ortak terimlerle ortak bir dil oluşturulmalı, böylece ortak kabullerin kişisel tercihlere göre farklı terimlerle anlatılması ya da aynı terimlere farklı anlamlar yüklenmesinden vazgeçilmelidir. Bu amaçla yapılarına göre cümle konusunda görülen terim kalabalığı ve terim kargaşasının önüne geçmek için kişisel tercihler yerine ortak kabullerin esas alınmalı ve yapısına göre her bir cümle türü için türetilme, adlandırma ve işlem kaplam bakımından sorunlu olmayan tek bir terim adı kullanılmalıdır.

Her tasnif gibi yapılarına göre cümle tasniflerinde de yapılan tasnifin başarılı olabilmesi için Türkiye Türkçesinde görülen bütün cümle türlerini kapsamaması gerekir. Bugüne kadar yapılan yapılarına göre cümle tasniflerine bakıldığında bu tasniflerin çok önemli bir kısmının bütün cümleleri kapsamadığı görülür. Tanım gibi tasnifinde isabetli olabilmesi için “efradını cami, ağyarını mani” olması düsturu gereği bütün türleri kapsamayan her türlü tasnif başarısız olur. Gramer ve sözdizimi kitapları ile ilgili yayınlarda yer alan çoğu yapılarına göre cümle tasniflerinin çoğunda eksiltili cümleler göz ardı edilmiş, cümleleri basit ve birleşik olarak ikiye ayırmaktan öteye geçememiş, birleşik cümleler alt gruplara ayrılırken bazı cümle türleri kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca birden fazla birleşik cümlelerin bir arada bulunduğu karmaşık birleşik cümle de çoğu tasnifte yer almamıştır. Bu durum, yapılan tasniflerin yapılarına göre bütün cümle türlerini kapsamamasına dolayısıyla tasniflerin eksik ve yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Yapılarına göre cümle konusunda dilciler arasındaki en önemli itilaf kuşkusuz "yapı" ve "yargı" kavramlarıyla ilgili farklı yaklaşımlardır. Bu farklı yaklaşımların önemli bir kısmı, Chomsky'nin "Üretici-Dönüşümsel Dil Bilgisi" yaklaşımının yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Chomsky'nin yaklaşımına göre zihinde beliren duygu ve düşüncelerin söz veya yazıya dökülene kadar üç farklı aşamadan geçmektedir. Duygu ve düşünceler, söz ve yazıya dökülmeden önce insan zihninde belirip çeşitli kalıplar halinde şekillenir. Duygu ve düşüncelerin bu aşamadaki durumları derin yapı, bunların konuşulan dilin ifade kabiliyetine göre bazen iç dünyadaki kalıplarıyla bazen de farklı şekillerde söz veya yazıya döküldüğü aşamasına ise yüzeysel yapı denir. Bu iki aşamanın arasında dönüşüm evresi bulunur. Derin yapıda üretilen cümlelerin şekli, zihin için belirleyici olsa da dil için belirleyici olmadığından duygu ve düşünceler her zaman derin yapıdaki şekilleriyle yüzeysel yapıya dönüşmez. Bir dili diğer dillerden ayıran en belirgin özellik, zihindeki duygu ve düşüncelerin söz ve yazıya dökülmüş biçimi olduğu için derin yapıda çeşitli kalıplar halinde beliren duygu ve düşünceler, konuşulan dilin ifade kabiliyeti, işlevsellik ve pratikliğinin elverdiği ölçüde birtakım dönüşümlerden geçerek yüzeysel yapıya yansır, yani söz ya da yazıya dökülür. İşlevsellik ön plana çıktığında anlam ve anlatım inceliği öncelik kazandığından derin yapıda oluşan aynı duygu ya da düşünce, genellikle farklı şekillerde söz ya da yazıya dökülür. Derin yapıda her ne şekilde teşekkül ederse etsin duygu ve düşüncelerin yüzeysel yapıda yer alma biçimini belirleyen dönüşüm evresidir. Derin yapı-yüzeysel yapı hususunu doğrudan ya da dolaylı olarak yarım yargı-tam yargı konusuna bağlayan dilciler, derin yapı ile yüzeysel yapının ara merhalesi olan ve derin yapıda üretilen bilginin tabiri caizse ete kemiğe bürünerek yüzeysel yapıya yansımaları sağlayan dönüşüm evresini göz ardı etmektedirler. Hâlbuki yapı söz konusu olduğu zaman asıl esas alınması gereken derin yapı değil, derin yapıda üretilen duygu ve düşüncelerin somutlaştığı yüzeysel yapı yani söz ya da yazıya dökülmüş şekilleridir. Yüzeysel yapının oluşmasında dilin ifade kabiliyeti, işlevsellik ve pratiklik önem kazandığından derin yapıda benzer olan cümleler, yüzeysel yapıda dilden dile göre farklılık gösterir. Örneğin, Hint Avrupa dil ailesine mensup dillerde fiilimsi gruplarında genellikle bitmişlik bildiren çekimli fiiller kullanılırken Türkçede bitmişlik bildiren çekimli fiiller kullanılmaz. Türkçede tek bir yargı vardır, o da çekimli fiillerle ya da bir isim unsuruna eklenen kip ve kişi eki almış ek fiille ifade edilen ve “bitmişlik” bildiren yargıdır. “Yarım yargı” hususu ise, Türkçe için gramatikal gerçekliği olmayan mesnetsiz bir iddiadan ibarettir. Bu sebeple, yüzeysel yapıya yansıyan biçim olan bir cümle, yapı bakımından değerlendirilirken onun derin yapısı değil, yüzeysel yapısı, yani söz veya yazıya dökülmüş yapısı esas alınmalıdır.

Bu fikirler doğrultusunda yapılan tasnifte cümleler yapılarına göre basit cümleler, birleşik cümleler ve eksiltili cümleler olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Basit cümleler, düz basit cümleler ve girişik basit cümleler olmak üzere iki alt gruba; birleşik cümleler, önce sözde birleşik, gerçek birleşik ve karmaşık birleşik cümleler olarak üç gruba; daha sonra sözde birleşik cümleler, şartlı birleşik cümleler ve iç içe birleşik cümleler; gerçek birleşik cümleler ise, sıralı birleşik cümleler ve bağlı birleşik cümleler olmak üzere iki alt gruba; eksiltili cümleler ise, basit yapılı eksiltili cümleler ve birleşik yapılı eksiltili cümleler olmak üzere iki alt gruba ayrılır. Bu tasnif kavram haritasında şu şekilde gösterilebilir:

KAYNAKÇA

- Akbayır, Sıddık (2003). *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara: Deniz Kültür Yayınları.
- Akçataş, Ahmet (2007a). Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme-I. *Bellekten*, 2007-I, s. 7-19.
- Akçataş, Ahmet (2007b). Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme-II. *Bellekten*, 2007-II, s. 7-13.
- Apaydın, Muhammet (1996). Yeni Bir Terim Önerisi: "Birlikte Cümle". *Türk Dili*, Dil ve Edebiyat Dergisi, Eylül 1996, C: 1996/II, S: 537, s. 252-255.
- Atabay Neşe- Sevgi ÖZEL-Ayfer ÇAM (1981). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atılğan, Yusuf (2000). *Canistan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Banguoğlu Tahsin (2000) *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Beserek, Ahmet (1991). *Türkçede Cümle Yapısı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bulak, Şahap (2017). Türkçe Öğretiminde Terim Sorunu. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni*, Atatürk Üniversitesi, 12-14 Mayıs 2017, Erzurum.
- Cemiloğlu, İsmet (2001). Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme. *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, s. 62-83
- Delice, H. İbrahim (2012). Yapı Açısından Cümle Sorunu. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer, 2012 s.871-876
- Delice, H. İbrahim (2007). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1976). *Tümce Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, Haydar (1988). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Eker, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1997). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Erkul, Rasih (2004). *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara.
- Gece, K. Mehmet (1998). Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle. *TD*, S: 562, Ekim 1998, s. 332-339.
- Gencan, Tahir Nejat (1975). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (1990). Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine. *Türk Dili*, Sayı 467, Kasım 1990, s. 277-278.
- Güneş, Sıtkı (2003). *Türk Dili Bilgisi*, İzmir.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (1994a). Türkçede Birleşik Cümle Problemi. *Türk Dili*, Sayı: 505, Ocak 1994, s. 19-23.
- Karahan, Leyla (2000). Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine. *Türk Dili*, sayı 583, Temmuz 2000, s. 16-24.
- Karahan, Leyla (2004). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Karahan, Leyla(1994b). -sa / -se Eki Hakkında. *Türk Dili*, . (Aralık 1994) , S.516, s. 471-474.
- Karaörs, Metin (1993). *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Kerimoğlu, Caner (2007). Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 21, s. 98-107.
- Koç, Nurettin (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Mansuroğlu, Mecdut (1988). Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları. *TDAY*, 1955, Ankara.
- Özkan, Mustafa-Veysi SEVİNÇLİ (2011). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi.
- Özkan, Abdurrahman- Mustafa TOKER- Ufuk Deniz AŞCI (2016). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları.

- Özmen, Mehmet (2013). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Özsoy, Sumru (1997). Chomsky'nin Sözdizim Kuramına Bir Bakış. *Dilbilimi Araştırmaları Dergisi*, s. 9-12.
- Raupova, Leylâ (2012). Yapısal Dilbiliminde Birleşik Cümlelerle İlgili Sorunlar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 47, Erzurum 2012, s.37-50.
- Sağlam, Sıtkı (1967). *Türkçenin Sözdizimi*. Diyarbakır.
- Şimşek, Rasim (1987). *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi*. Trabzon.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2002). *Hikâyeler(Erzurumlu Tahsin)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2012). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topalođlu, Ahmet (1994). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Turan, Zikri (1999). Cümlenin Yapısıyla İlişkilendirilen "Basit" ve "Birleşik" Kavramları Üzerine, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas 1999, s. 299-311.
- Üstünova, Kerime (1998). *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*. İstanbul: Alfa Yayın Dağıtım.
- Yörük, Yaşar (1985). *Örneklili Uygulamalı Tümce Bilgisi*. Ankara: Eğitim Yayınları.
- Zülfikar, Hamza(1995). Girişik Cümle Sorunu. *Türk Dili Dergisi*, S:522 s.643-648.

Kısaltmalar

- C/YA** : ATILGAN, Yusuf (2000). *Canistan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- H-ET/AHT**: TANPINAR, Ahmet Hamdi (2002). *Hikâyeler(Erzurumlu Tahsin)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- SAE/AHT** : TANPINAR, Ahmet Hamdi (2012) *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.